

Forvaltning av automatisk freda samiske bygninger

Bakgrunn og status for registreringsprosjektet
og prinsipper for forvaltning

Innhold

Innledning	3
1. Bakgrunn for opprettelsen av registreringsprosjektet.....	4
2. Eksisterende lovverk og forvaltningsmyndighet.....	5
Kulturminneloven og automatisk freda samiske bygninger	5
Endring av hundreårsgrensen	5
Forskrift om faglig ansvarsfordeling.....	5
Tinglysing	5
Plan- og bygningsloven	5
3. Oppsummering av registreringsprosjektet – resultater per 2016.....	6
3.1 Kriterier brukt i registreringen.....	6
Kriterier for registrering.....	6
Kulturminneverdikriterier	6
3.2 Resultatene av registreringsprosjektet	8
Geografisk fordeling	8
Tilstandsgrad	9
Bygningstyper.....	9
Alder	10
3.3 Utfordringer i registreringsprosjektet.....	17
Usikre kilder – å avklare kulturell tilhørighet.....	17
Et stort antall bygninger	17
Flerkulturelle bygninger.....	17
Ombygde boliger som er i bruk.....	17
4. Forvaltningen av automatisk freda samiske bygninger	18
4.1 Ansvar.....	18
Eiers ansvar og rettigheter.....	18
Sametingets ansvar for forvaltning av freda bygninger	18
Tilskudd til freda bygninger.....	18
4.2 Forvaltningsprinsipper.....	19
Bolighus.....	19
Stabbur	20
Landbruksbygninger	21
Sjøbruksbygninger	21
Fellesskapsbygninger	21
Gammer	22
Kilder, grafikk og fotoliste	23

Innledning

«Urfolk har rett til å praktisere og gjenopplive sine kulturelle skikker og tradisjoner. Dette omfatter retten til å bevare, verne og videreutvikle tidligere, nåværende og fremtidige kulturuttrykk, som arkeologiske og historiske steder, artefakter, mønstre, seremonier, teknologier, bildende og utøvende kunst samt litteratur.

Statene skal gjennom effektive ordninger, for eksempel i form av gjenoppbygging, utformet i samarbeid med vedkommende urfolk, sørge for avhjelping for eiendom av kulturell, intellektuell, religiøs eller åndelig art som urfolk er fratatt uten deres frie og informerte forhåndssamtykke, eller som er fratatt dem i strid med deres lover, sedvaner og tradisjoner.»

Artikkel 11 i FNs erklæring om urfolks rettigheter

Sametinget har ansvar for å dokumentere, formidle og forvalte samiske kulturminner. Forvaltning av samiske bygninger er en viktig del av dette. Bygninger er med på å dokumentere samisk tilstedeværelse i alle områder av norsk Sápmi. Samisk bygningsvern er avhengig av at det samiske samfunnet har eierskap til både bygningsarven og forvaltningen av den.

Formålet med dette dokumentet er å utforme et styringsverktøy, med et sett prinsipper for forvaltningen av bygningene. Dokumentet inneholder:

- En kort bakgrunn for prosjektet «Identifisering og registrering av samiske bygninger»
- En gjennomgang av foreløpige resultater i registreringsprosjektet
- Hovedprinsipper for forvaltninga av automatisk freda samiske bygninger

Hovedprinsippene skal legge grunnlag for en forutsigbar forvaltning av bygningsmassen. Dette er viktig både for eierne av bygningene og for det samiske samfunnet. Bygningene, både som fysiske gjenstander og som rom for levd liv, er tradisjonskunnskap som det er viktig å ta vare på. Eierne av automatisk freda samiske bygninger har grunn til å være stolte av kulturhistorien de er med på å bevare.

God forvaltning innebærer å synliggjøre og sikre den samiske bygningsarven både for nåtida og framtida. Forvaltningsplanen legger opp til at det foretas prioriteringer som innebærer at man sikrer et representativt utvalg av samiske bygninger for ettertiden. Dokumentet klargjør også konsekvensene av hva det vil si å eie en freda bygning og dermed hvilke rettigheter og forpliktelser eier har.

Sametinget, Riksantikvaren og Klima- og miljødepartementet har hatt en konstruktiv, god og åpen dialog om forslagene til prinsipper som er nedfelt i dette dokumentet.

1. Bakgrunn for opprettelsen av registreringsprosjektet

Sametinget, og tidligere Samisk kulturminneråd, tok tidlig på 1990-tallet opp spørsmålet om å utarbeide en verneplan for samiske bygninger. Rapporten «*Vern og forvaltning av samiske byggverk*» (Sametinget, 2003) la grunnlaget for videre arbeid med vern og forvaltning av samiske bygninger, introduserte kriterier for identifisering av samiske bygninger, samt foreslo kriterier for verneverdier. I rapporten ble det også påpekt manglende oversikt over samiske bygninger, uklar tilstand og uro for at verdifulle deler av bygningsarven ville gå tapt.

I Riksrevisjonens Dokument nr. 3:9 (2008-2009) *Riksrevisjonens undersøkning av korleis Miljøverndepartementet varetek det nasjonale ansvaret sitt for freda og verneverdige bygningar*, kom det blant annet fram at ivaretagelsen av automatisk freda samiske bygninger ikke var tilfredsstillende. Riksrevisjonen påpekte at det ikke fantes en oversikt over hvilke samiske bygninger som var automatisk freda, eller som ville bli det med det første som følge av den flytende 100-årsgrensen i kulturminneloven. En slik manglende oversikt betydde at man ikke ville kunne nå de nasjonale målene for samiske bygninger. Det nasjonale målet var at alle freda bygninger skulle settes i stand innen 2020, slik at det kun var ordinært vedlikehold som gjensto.

For å følge opp Riksrevisjonens merknader, etablerte daværende Miljøverndepartementet og Riksantikvaren *Kunnskapsløftet for kulturminneforvaltningen*. Målet med dette var å modernisere og effektivisere kulturminneforvaltningen. Ett av delprosjektene i Kunnskapsløftet var å identifisere og registrere automatisk freda samiske bygninger. Prosjektet «Identifisering og registrering av samiske bygninger» ble satt i gang høsten 2011 og skal formelt avsluttes i 2017. Sametinget står for gjennomføringen, men prosjektet finansieres over Riksantikvarens budsjett, og har mottatt ca. 23 millioner kroner i perioden 2011 til 2017.

I 2013 kom Meld. St. 35 (2012-2013) *Framtid med fotfeste: Kulturminnepolitikken*. Denne meldingen la fram en statusoppdatering på det arbeidet som var gjort siden forrige kulturminnemelding. Her ble utfordringene som gjenstod for å nå de nasjonale målene innen 2020 tydeliggjort. For å nå målene når det gjaldt samiske bygninger skulle departementet i henhold til meldingen «utarbeide en plan i samarbeid med Sametinget og Riksantikvaren for hvilke automatisk freda samiske bygninger som skal tas vare på gjennom sikring, vedlikehold og istandsetting» (Meld. St. 35, s 29).

Kulturminner er en ikke-fornybar ressurs, og Sametinget har fram til nå forvalta få freda bygninger. At det nå identifiseres og registreres mange nye samiske kulturminner er av stor verdi for det samiske samfunnet, og er med på å gjenopprette og bevare samiske kulturuttrykk.

2. Eksisterende lovverk og forvaltningsmyndighet

Kulturminneloven og automatisk freda samiske bygninger

Det følger av kulturminneloven at alle samiske kulturminner blir automatisk freda når de er hundre år. Bestemmelsen kom inn i kulturminneloven i 1978. Verken registrering eller et vedtak er nødvendig. Vurderingen av kulturminneverdi skjer først når forvaltningen kommer i kontakt med eierne av de freda bygningene. Hundre år gamle samiske bygninger sidestilles i kulturminneloven med middelalderbygninger og arkeologiske kulturminner fra før 1537, som er automatisk freda i kraft av alder.

De samiske bygningene er freda etter kulturminneloven § 4. Med til fredningen hører en sikringssone på fem meter fra kulturminnets synlige ytterkant, jf. lovens § 6. Sikringssonen kan utvides eller innskrenkes etter særskilt vedtak fra kulturminnemyndigheten. Skal det gjøres inngrep i kulturminnet jf. kulturminneloven § 3, kreves det dispensasjon etter lovens § 8.

Sammenlignet med det øvrige norske bygningsvernet medfører den samiske fredningsmodellen at relativt unge bygninger fredes automatisk. De fleste bygningene representerer hverdagskultur og hverdagsarkitektur.

Endring av hundreårsgrensen

I 2016 og 2017 har det vært jobbet med endring av kulturminnelovens flytende grense for automatisk freda samiske bygninger. Det er fra Sametinget foreslått en ny, fast fredningsgrense, slik at samiske kulturminner fra 1917 eller eldre er automatisk freda. 1917 er valgt på grunn av det første allsamiske møtet som ble holdt i Trondheim 6. februar, og som ble et vendepunkt i samisk historie. Klima- og miljødepartementet er enig i valg av årstall for den faste grensen. Departementet jobber nå med en lovproposisjon i tråd med dette, og antar at en endelig behandling i Stortinget kan skje i høstsesjonen 2017 eller vårsesjonen 2018.

Forskrift om faglig ansvarsfordeling

Etter gjeldende forskrift har Sametinget førstelinjeansvaret for samiske kulturminner. Dispensasjonsmyndigheten ligger hos Riksantikvaren.

Tinglysing

I kulturminneloven § 5 står det at alle byggverk som er automatisk freda, med tilhørende sikringssone, tinglyses som freda eiendom. Sametinget har i samråd med Riksantikvaren blitt enig om at de samiske bygningene foreløpig ikke tinglyses. Dette må vurderes når registreringsprosjektet er avsluttet. Nåværende eiere får kjennskap til fredningsstatus for egen bygning via brev.

Plan- og bygningsloven

Automatisk freda samiske bygninger er i tillegg underlagt plan- og bygningsloven. Ved inngrep, for eksempel rivning eller påbygging, skal det søkes til kommunen og til Sametinget. Kommunenes reguleringsplaner kan også inneholde bestemmelser som gjelder disse bygningene.

3. Oppsummering av registreringsprosjektet – resultater per 2016

3.1 Kriterier brukt i registreringen

Kriterier for registrering

For å kunne registrere automatisk freda samiske bygninger, er det et avgjørende kriterium at disse bygningene kan identifiseres som samiske og eldre enn 100 år, jf. kulturminneloven § 4 annet ledd.

Sametinget utarbeidet i forbindelse med rapporten «*Vern og forvaltning av samiske bygninger*» fra 2003, kriterier for hvordan bygninger kan identifiseres som samiske. Kriteriene er inndelt i fem punkter:

- Historisk og kulturell tilknytning
- Funksjonen til kulturminnet
- Miljømessig sammenheng
- Byggeskikk
- Eiers og lokalsamfunnets oppfatning

Hvilken sammenheng kulturminnet står i, og om det er knyttet til samisk kultur og historie, er de kriteriene Sametinget har lagt størst vekt på i arbeidet med å identifisere samiske bygninger.

Kulturminneverdikriterier

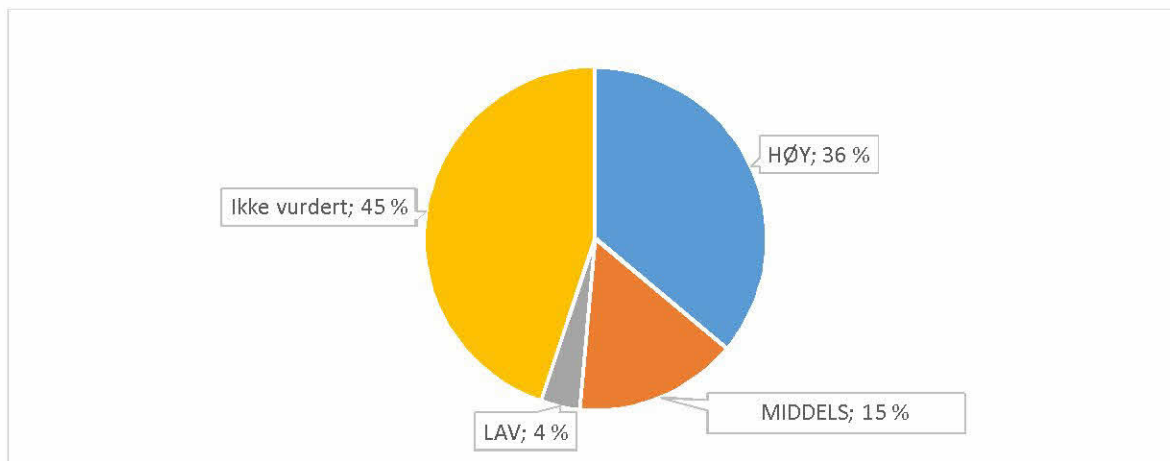
Samiske bygninger bidrar til å synliggjøre den samiske kulturen og historien. De forteller om samisk byggeskikk, tilstedeværelse og ressursbruk.

Begrepet *kulturminneverdi* er utviklet som et verktøy for å kunne vurdere bygningenes ulike verdi med tanke på videre forvaltning. Kulturminneverdien blir vurdert til «høy», «middels» eller «lav», basert på en vurdering av følgende punkter:

- Alder – med eller uten tidsdybde (knyttet til en eller flere ulike tidsperioder)
- Autentisitet – opprinnelighet fra en eller flere perioder (i materialer eller prosess)
- Kulturmiljø – sammenheng og helhet
- Pedagogisk verdi – lesbarhet og tydelighet
- Bruksverdi – anvendbarhet og funksjonsdyktighet
- Dokumentasjonsverdi – bygningen som «historisk dokument»
- Representativitet – sjelden eller vanlig?
- Sårbarhet og tålegrenser

Disse punktene ble utarbeidet i 2012, da kulturminneverdi skulle vurderes for hver bygning som ble registrert i prosjektet, og tatt i bruk fra befaringssesongen 2013. De sju først punktene er basert på egenskaper og verdier som Sametinget vurderer som viktige for å verne kulturminner og kulturmiljøer på en måte som bidrar til å styrke og videreføre samisk kultur (Sametinget: 2003, s. 65). I tillegg er momentet sårbarhet og tålegrenser tatt med, siden det allerede i 2012 viste seg at mange bygninger var sårbare og i ferd med å forsvinne. Dette ville også gi en pekepinn om hvor truet de enkelte bygningene var.

Alle de nevnte momentene vurderes ut fra helheten, og det er disse vurderingene som er bakgrunnen for den kulturminneverdien som er satt ved registrering, og som vises i kakediagrammet under.

Figur 1: Kulturminneverdi fordelt på bygninger fra 1917 eller eldre. Bygningenes kulturminneverdi er registrert i perioden fra 2013 til 2016. Per 2016 har 36 % av de registrerte bygningene fått høy kulturminneverdi, 15 % har fått middels kulturminneverdi og 4 % lav kulturminneverdi. For 45% av bygningene er kulturminneverdien ikke vurdert.

Bygningene som ble registrert i 2012 er ikke verdivurdert, da kulturminneverdi ikke var et kriterium i registreringen før i 2013. For å få inntrykk av hvordan fordelingen på høy, middels og lav vil bli, kan en gå inn på de ulike bygningstypene og se hvordan fordelingen er. Blant annet ble det i 2012 registrert mange stabbur, og de får gjennomgående høy kulturminneverdi. Her kan legges til at mange stabbur også er i god stand, og vil trenge minimale ressurser fra forvaltninga.

I arbeidet med å verdivekte kulturminnene har det etter hvert utkrystallisert seg noen verdier som er viktigere enn andre. Dette er basert på erfaringene fra å vurdere flere hundre bygninger. De samiske bygningene har litt andre forutsetninger enn i det øvrige bygningsvernet, og disse fire punktene er tungt vektet i vurderingene:

- *Alder* er viktig fordi det finnes få samiske bygninger som er eldre enn 1850.
- Bygninger som står i et *kulturmiljø*, altså i et gårdstun med flere eldre bygninger eller med andre omkringliggende kulturminner, viser en kontinuerlig bruk av området og dokumenterer samisk levesett.
- *Dokumentasjonsverdi* er viktig ut fra at det finnes få skriftlige kilder fra det samiske samfunnet selv.
- *Pedagogisk verdi* betyr om bygningen er *lesbar og tydelig*, om det er enkelt å forstå sammenhengen som bygningen står i, hvordan den er bygd og hva slags alder og funksjon den har. Tilgjengelighet og tilstand har betydning for den pedagogiske verdien.

Kulturminneverdivurderingene vil være et viktig verktøy for å angi hvordan Sametinget skal prioritere i forvaltningen av de freda bygningene. Vurdering av kulturminneverdi er gjort fortløpende, og vurderingene har endret seg i løpet av registreringsperioden, etter som kunnskapen om bygningsmassen har økt. Kulturminneverdien vil være gjenstand for ny vurdering om det kommer fram nye opplysninger, og vil derfor måtte revurderes ved søknad om dispensasjon eller tilskudd.

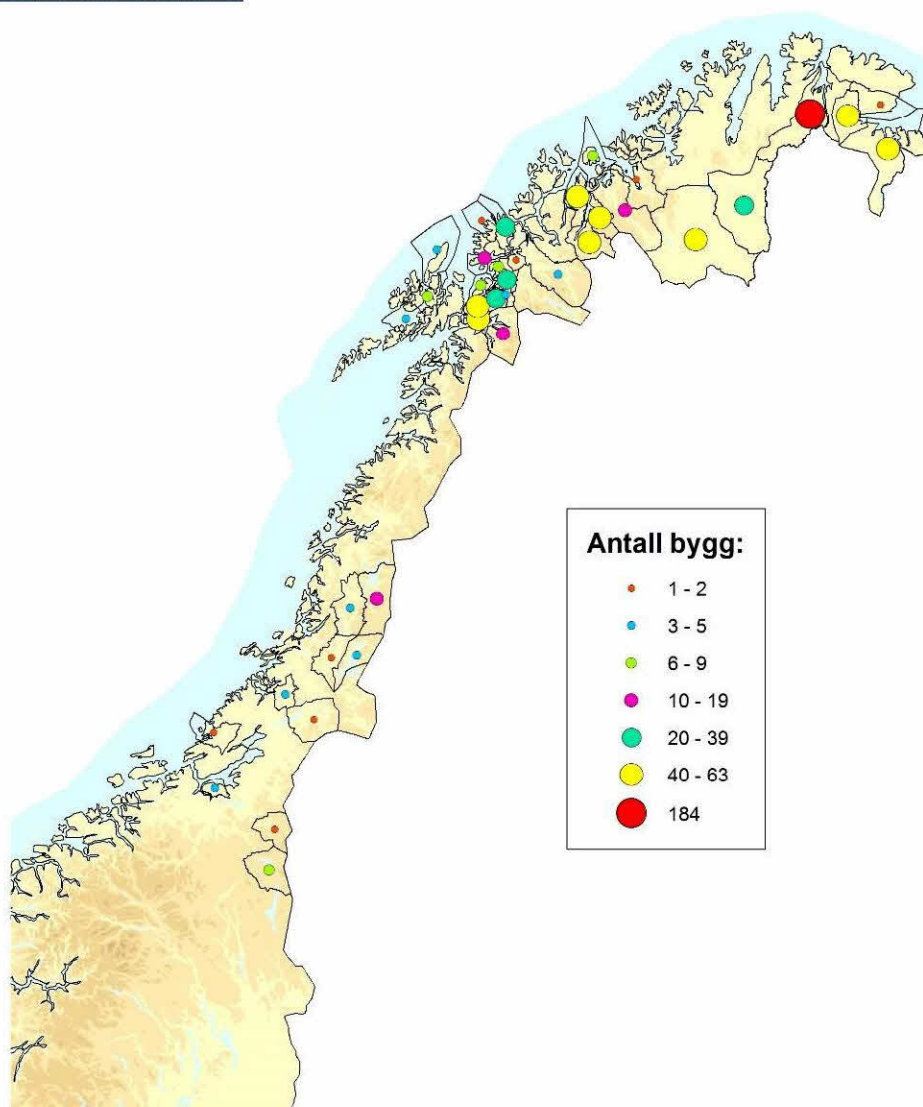
3.2 Resultatene av registreringsprosjektet

Forvaltningsprinsippene gjelder kun bygninger som er identifiserte som samiske, og som er eldre enn den faste fredningsgrensen som er foreslått satt til 1917.

Siste befaringssesong er i 2017, og endelig tallmateriale blir klart i løpet av 2018. Ved prosjektslutt anslås det at det vil være opp mot 900 samiske bygninger fra 1917 eller eldre.

Tallmaterialet vist i kart og diagrammer er basert på 873 bygninger. De aller fleste er dokumentert bygd i 1917 eller før, men noen har fremdeles uavklart alder. Det er også en del bygninger som ikke er avklart om de er samiske eller ikke. Tallmaterialet viser likevel de store trekkene.

Geografisk fordeling

Figur 2: Oversikt over antall bygninger fordelt på de kommunene som er registrert. For noen kommuner gjenstår deler av registreringa.

Sametinget har registrert bygninger i kommuner fra Røros i sør, til Kirkenes i nordøst. Aller flest bygninger er registrert Deanu - Tana kommune. Deretter ses det tydelig i kartet hva brenninga av Nord-Troms og Finnmark har gjort med bygningsmassen, og likens hvordan fornorsking i Nordland og

kystområdene lenger sør har påvirket registreringene. Det mangler registreringer i Midt-Troms, deler av Nordland, og deler av Sørsamisk område.

Tilstandsgrad

Alle bygninger er registrert med tilstandsgrad, for å få oversikt over den generelle tilstanden til bygningsmassen. De foreløpige tallene viser at bygningsmassens tilstandsgrad (TG) er fordelt relativt jevnt.

De ulike tilstandsgradene (TG) defineres slik:

TG 1: Ordinært vedlikehold: Eksempelvis malingsslitt, mosedannelse

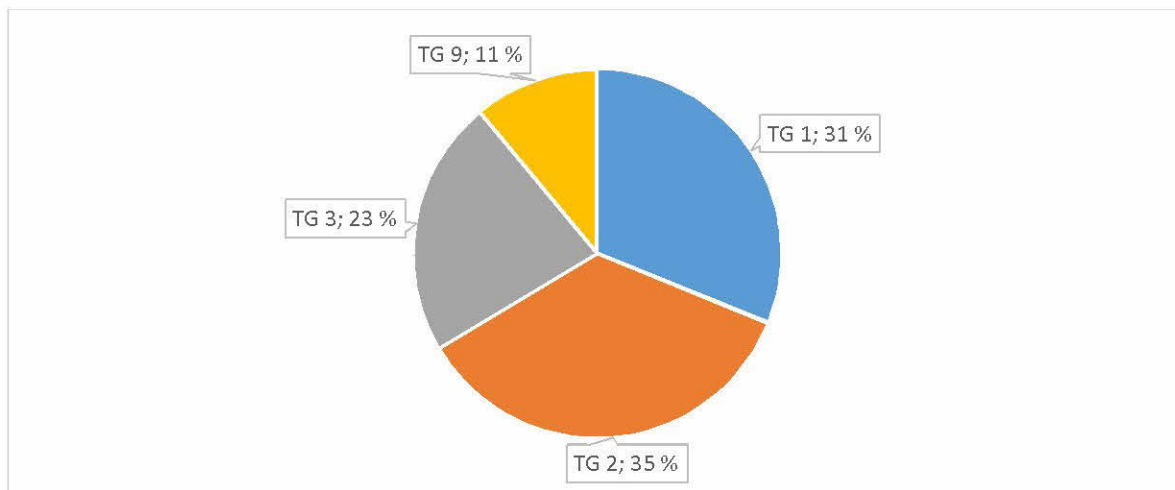
TG 2: Moderate utbedringer: Eksempelvis lokal råteskade

TG 3: Store utbedringer: Lekkasjer i taket med følgeskader, stor skade i fundamentet, store råteskader

TG 9: Ukjent – som oftest når bygningen ikke var tilgjengelig innvendig

Tilstanden til bygningsmassen gir blant annet en pekepinn for behov for midler til istandsetting av bygningene. Det viser også hvor det er mest prekært å sette inn andre tiltak for å kunne bevare et representativt utvalg av samiske bygninger. Det antas at bygninger med TG 1 ikke trenger store ressurser fra forvaltninga. For TG 2 kan små tiltak gi stort utslag, og mange bygninger med TG 2 kan stå godt i mange år uten videre tiltak, eller med midler til sikring.

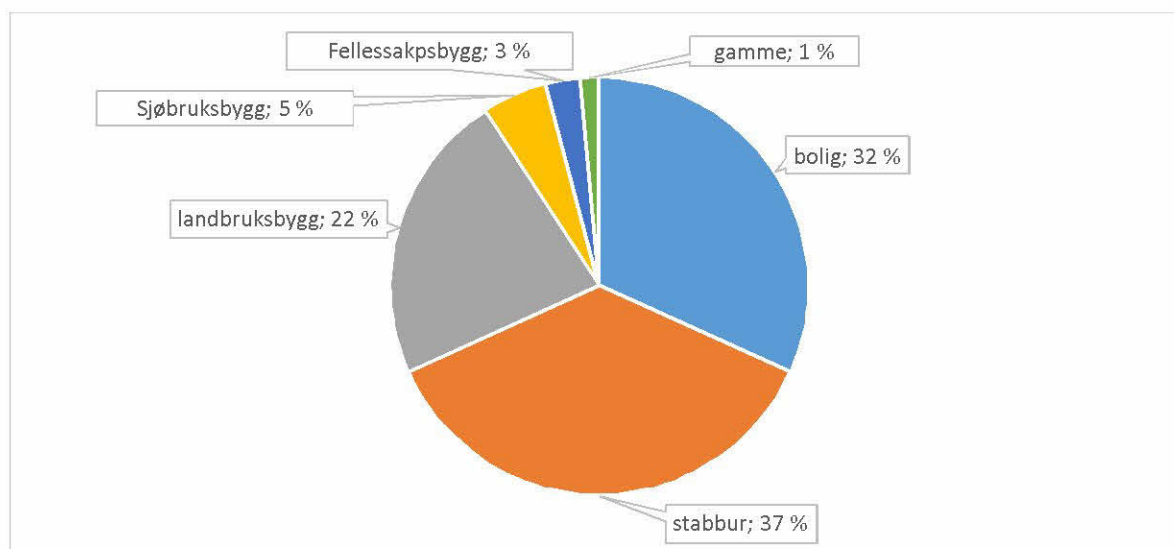
Bygninger med TG 3 har behov for store utbedringer for å bevares. Noen kan reddes med midlertidig sikring, før eier eller forvaltning kan komme med videre tiltak. Noen vil kreve betydelig innsats for å kunne bevares for ettertida.

Figur 3: Tilstandsgrad på bygninger fra 1917 eller eldre. Per 2016 har 31 % av bygningene TG 1, som betyr at de kun behøver ordinært vedlikehold. 35 % av bygningene har TG 2, og trenger moderate utbedringer. 23 % har TG 3, som betegner alt fra store utbedringer til helt forfalt, og 11 % har TG 9 – ukjent.

Bygningstyper

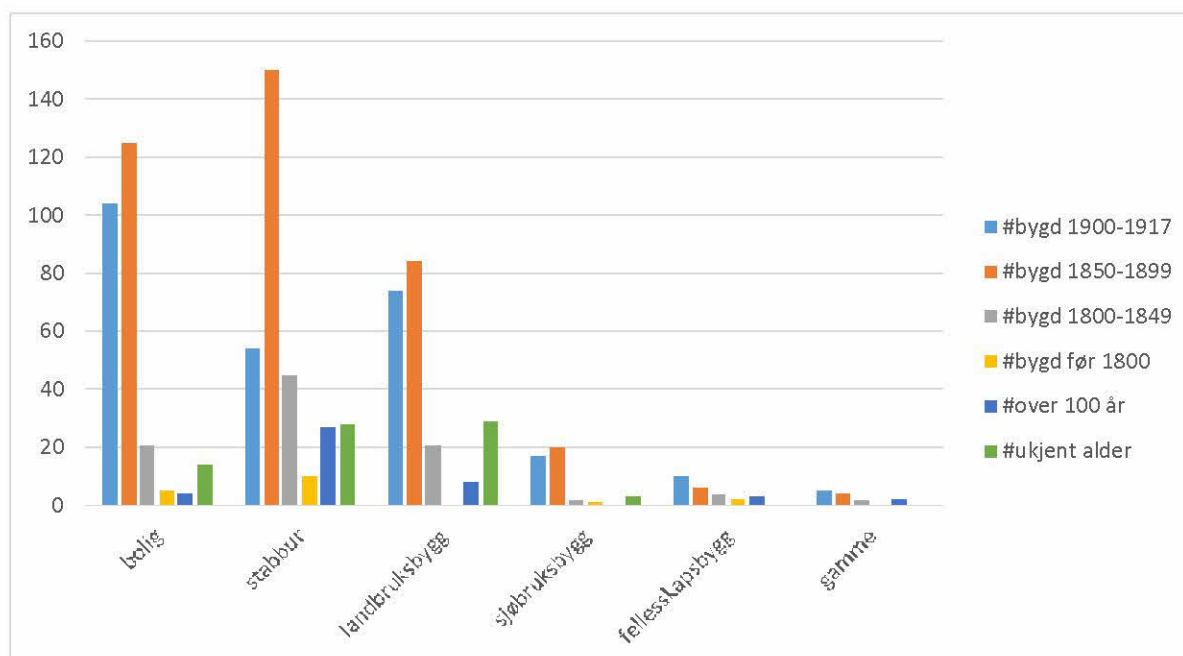
Den registrerte bygningsmassen er delt inn i kategorier, basert på bygningstype. Hovedtypene er **bolighus**, **stabbur** og **landbruksbygninger**, som til sammen utgjør over 90 prosent av det samla materialet. De tre andre kategoriene er **naust og sjøbuer**, **gammer** og **fellesskapsbygninger**.

Figur 4: Bygningstyper registrert fra 2011 til 2016. De tre hovedkategoriene bolighus, stabbur og ulike landbruksbygninger er tydelig størst.

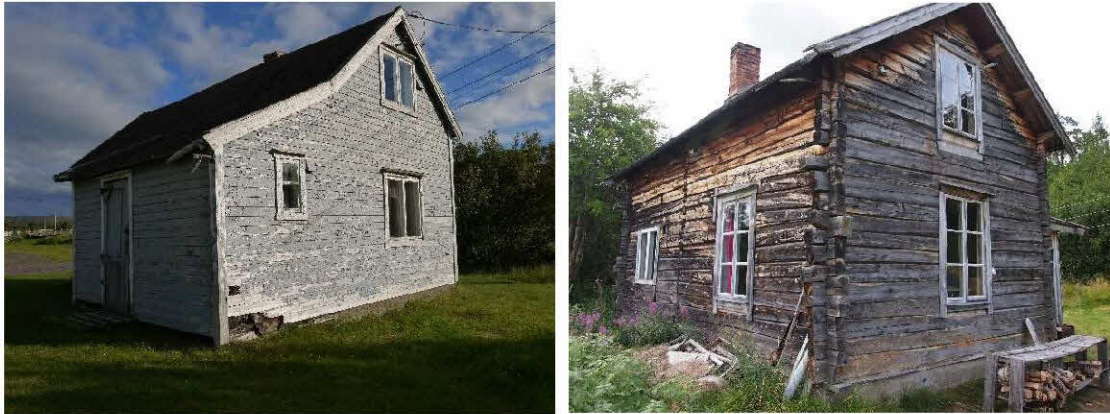
Alder

Alder på bygningene anses for ett av de få målbare kriteriene når man registrerer en bygning. Likevel er ikke dette alltid lett å finne svar på. Enten det er usikkerhet i kilder, eller det bare er deler av bygningen som er gamle. Det er gjort en vurdering for alle bygninger, basert på tilgjengelig informasjon. Få bygninger eller bygningsdeler har vært dendrokronologisk datert, som kan gi nærmere informasjon om byggeår. Dette vil vurderes for de bygninger som fremdeles har uavklart alder.

Figur 5: Alder på bygningene kvartalsvis per kategori. Aldersgruppen «over 100 år» er for bygninger uten mer spesifisert datering enn dette, og vil således overlappe alle de andre aldersgruppene. Det kan nevnes at den eldste registrerte bygningen er et bolighus fra fjerde kvartal av 1600-tallet. Ellers er de fleste bygninger fra perioden 1850 til 1917. For stabbur er det en klar overvekt bygd mellom 1850 og 1899.

Bolighus

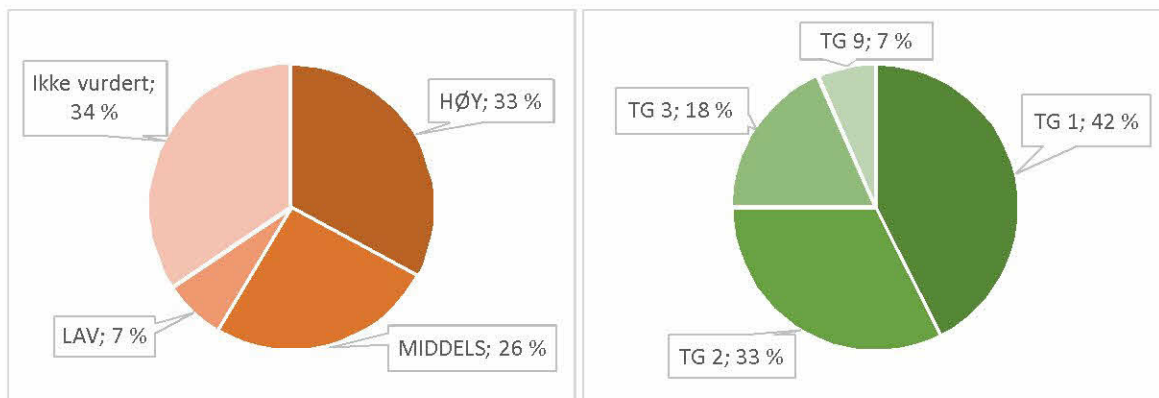

Bilde 1 og 2: Bolighus i Deanu - Tana og ståppo i Kárášjohka - Karasjok

Definisjonen på et bolighus innebærer alle bygninger bygd for boligformål og varig opphold. Dette er både bolighus som er ute av bruk, fortsatt i bruk som helårsbolig, eller i bruk som fritidsbolig. Bygningene kan være små laftehus fra 1800-tallet, større bolighus fra tidlig 1900-tall eller tradisjonelle toromsstuer av typen nordlandshus.

Tilstanden til bolighusene varierer. Bygninger som er bebodd eller brukes jevnlig er i god stand, men de kan være bygd om, modernisert og endra mye. De som er minst endra er de husene som ikke har vært i bruk på lang tid, og disse er jevnt over i dårlig stand.

Hittil er det registrert 273 boliger, hvorav den eldste kan dateres tilbake i 4. kvartal 1600 (1675-99).

Figur 6: Kulturminneverdi og tilstandsgrad for de registrerte bolighusene

Stabbur

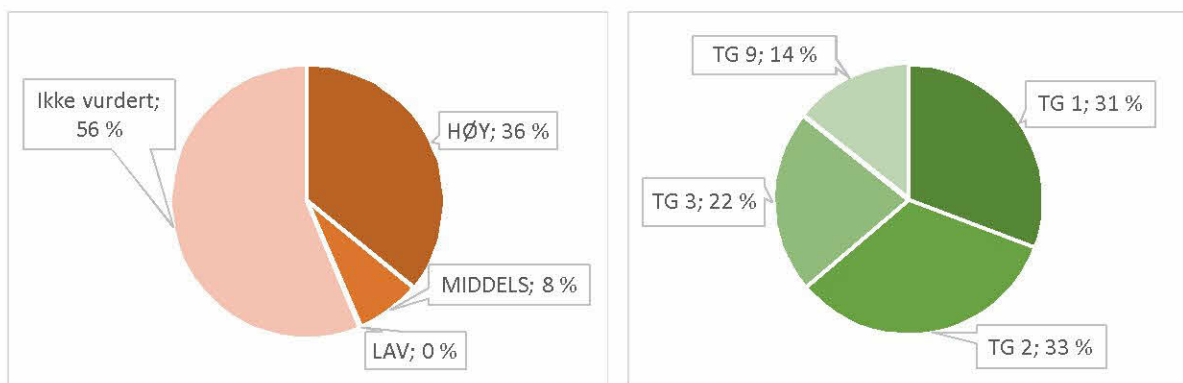

Bilde 3 og 4: Bur på Majavatn i Grane og buer på Holmenes sjøsamiske gård i Gáivuona - Kåfjord

Et stabbur er en bygning som brukes til ulike lagerformål, fra matvarer til klær og andre gjenstander. Noen er også brukt til overnatting. Stabburene er tradisjonelt ett-roms bygninger i en etasje. Konstruksjonene er tilpasset de ulike bruksområdene de skal tjene. Stabbur er en viktig bygningstype i den samiske bygningskulturen, og finnes i alle de ulike samiske områdene og tilknyttet alle næringsveier. De kan være viktige identitetsbærere på familie- og slektsnivå – i enkelte tilfeller også på lokalt og regionalt nivå.

Mange av stabburene er i god stand. De er fremdeles i bruk, og blir dermed tatt vare på. I tillegg er de små og lette å reparere. Det er i denne kategorien vi finner de eldste bygningene, og det vitner om høy status, og at folk har tatt vare på sine stabbur.

I prosjektperioden er det hittil registrert 315 stabbur eldre enn 1918, og det eldste kan dateres til 3. kvartal av 1600- tallet, altså mellom 1650 til 1674.

Figur 7: Kulturminneverdi og tilstandsgrad for de registrerte stabburene

Landbruksbygninger

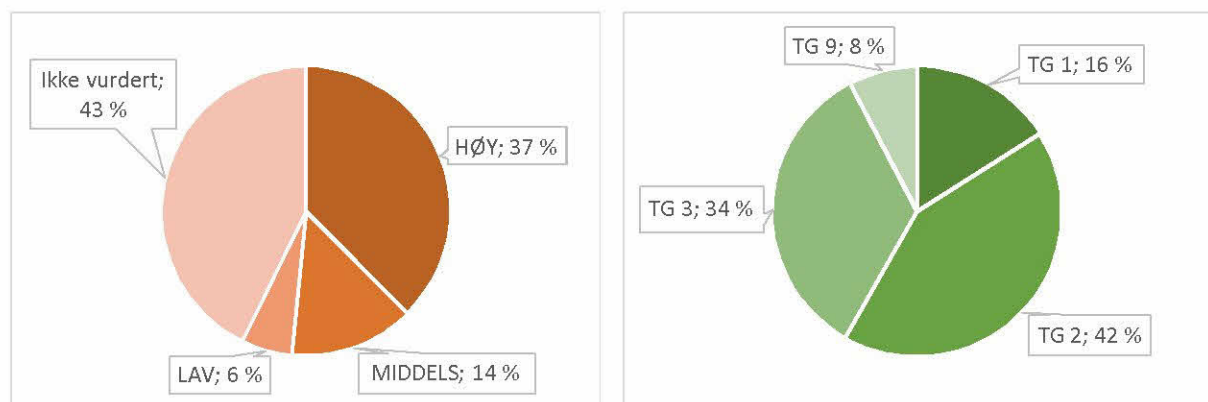

Bilde 5 og 6: Stall og låve på Kringsjå i Salangen og torvsjå i Gratangen

Dette er bygninger som er spesifikt knyttet til landbruksmiljø. Dette er blant annet fjøs, staller, høyløer, låver, sommerfjøs, vedsjåer, jordkjellere, smier, brønnhus mm. De kan stå på tunet sammen med andre bygninger, eller i utmark. Store og små landbruksbygninger forteller historien om samisk jordbruk og utmarksbruk gjennom 1800- og 1900-tallet.

For landbruksbygninger som står nært bebyggelse og fremdeles er i bruk, som uthus og vedsjåer, er tilstanden generelt god. Landbruksbygninger som hører til en utdatert driftsform, blant annet de store, røde driftsbygningene, er jevnt over i dårlig stand. Bygninger i utmark, langt fra allfarvei, har også dårlig vedlikehold.

I prosjektperioden er det hittil registrert 194 landbruksbygninger bygd før 1918.

Figur 8: Kulturminneverdi og tilstandsgrad for de registrerte landbruksbygningene

Sjøbruksbygninger

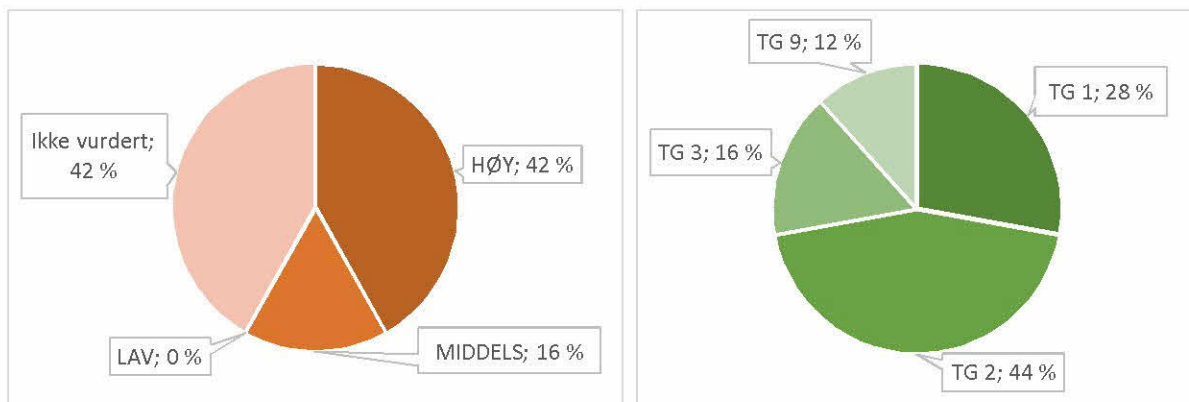

Bilder 7 og 8: Naust i Pollen i Lyngen og sjøbu i Sør-Varanger

Denne kategorien omfatter i hovedsak naust og sjøbuer. I tilknytning til bygningene ligger ofte fiskehjeller, støer, kaier og andre installasjoner, som anses som viktige kulturminner i et maritimt miljø. Fiske og fangst i havet har alltid vært et viktig næringsgrunnlag for samisk bosetting langs kysten.

De registrerte naustene og sjøbuene som er i jevnlig bruk er i relativt god stand. De fleste er lite endra – kanskje bare nytt panel og nytt tak. Dette viser at bruken er mye den samme, og det har ikke vært behov for store endringer. Strandsona er et utsatt område, både når det gjelder sjø, vær og vind, samt utbygging. Naust som går ut av bruk faller ganske fort ned eller blir revet.

I prosjektperioden er det hittil registrert 43 bygninger tilknyttet sjøbruk.

Figur 9: Kulturminneverdi og tilstandsgrad for de registrerte sjøbruksbygningene

Fellesskapsbygninger

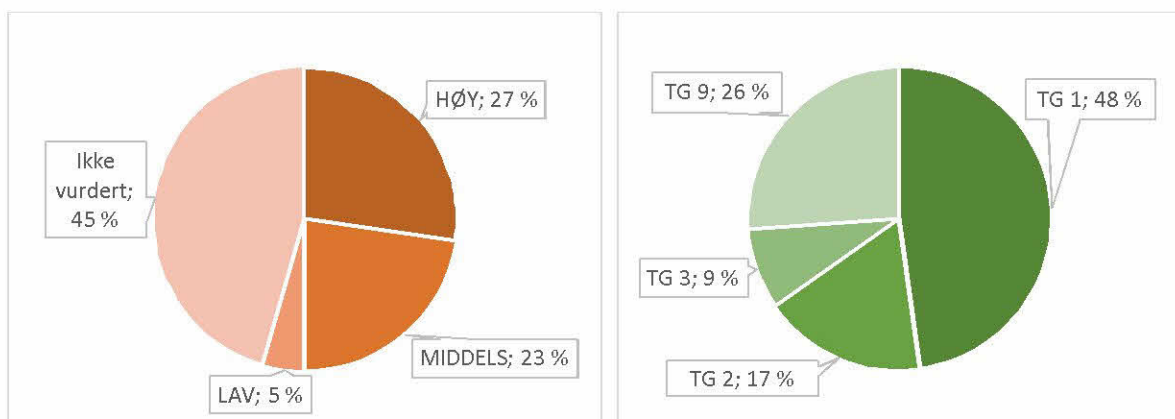

Bilde 9 og 10: Bergeby landhandel i Unjárga - Nesseby og gammelskolen i Snubba i Evenes, som nå er grendehus

Denne kategorien omfatter skoler, butikker, samfunnshus, bedehus og andre forsamlingshus og institusjonsbygninger. Flere av de registrerte fellesskapsbygningene har endra funksjon, fra for eksempel skole til grendehus. Kirker er en av de viktigste fellesskapsbygningene i samisk bygningshistorie, men er ikke en del av dette prosjektet. Fellesskapsbygninger har vært med på å samle samer og andre, og er bygninger mange har et forhold til. De forteller historien om utdanning, samhold og festligheter, men også om sentralisering, fornorsking og manglende skolegang. Mange av bygningene symboliserer også flerkulturell samhandling.

Også for denne kategorien bygninger gjenspeiles det at bygninger i bruk er i bedre stand enn de som er ute av bruk. Og her, som ellers, er bygninger i bruk mest endra og oppgradert, tilpassa nye krav og av og til ny og endra bruk. Det er få fellesskapsbygninger som er i veldig dårlig stand, da de fleste har vært i bruk inntil nylig.

I prosjektperioden er det hittil registrert 25 fellesskapsbygninger.

Figur 10: Kulturminneverdi og tilstandsgrad for de registrerte fellesskapsbygningene

Gammer

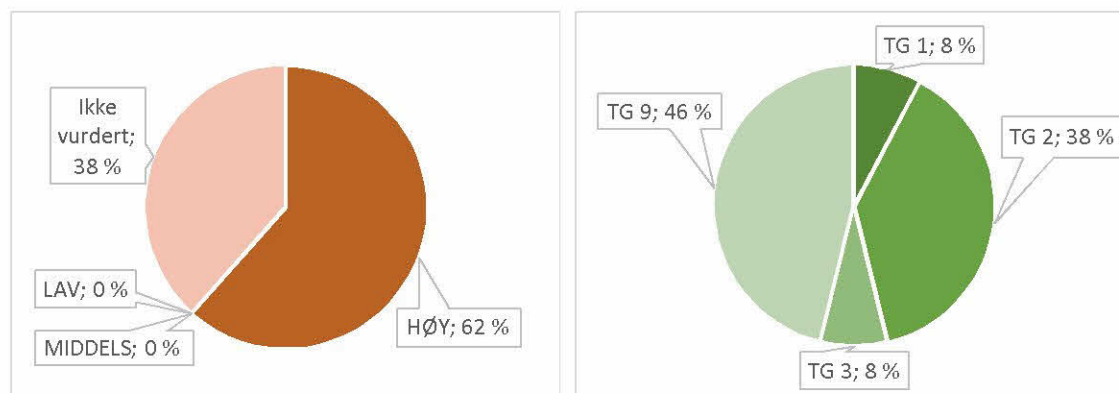

Bilde 11 og 12: Gamme ved Langvatnet i Åfjord og Skiftegammen i Gratangen

Gammer er bygd av et reisverk i tre, og tradisjonelt tekket med never og torv, både vegger og tak. De har vært brukt til opphold både for mennesker og dyr, samt til andre formål der denne konstruksjonen har vært formålstjenlig. En gamme er en enkel måte å beskytte seg mot elementene med lett tilgjengelige materialer. Gammen er en tidlig bygningstype, og vanlig levealder for gammen er 50-80 år.

Felles for gammene er at de er i ganske dårlig stand, eller de har gjennomgått store utskiftninger. Gammer er en svært utsatt bygningstype, og gammebygging er en kunnskap som er i ferd med å gå tapt.

I prosjektperioden er det hittil registrert 13 gammer.

Figur 11: Kulturminneverdi og tilstandsgrad for de registrerte gammene

3.3 Utfordringer i registreringsprosjektet

Usikre kilder – å avklare kulturell tilhørighet

Ikke alle de registrerte bygningene har en avklart samisk tilhørighet. Der det finnes få skriftlige kilder kan det være vanskelig å avklare om en bygning er samisk eller ikke. Kildene er gjerne få og uklare.

Automatisk fredning av samiske kulturminner eldre enn 100 år kom inn i kulturminneloven blant annet fordi det finnes få skriftlige kilder om og fra den samiske kulturen selv. Det er et paradoks at registreringen i stor grad baserer seg på skriftlige kilder som har blitt til utenfor den samiske kulturen, som statlige folketellinger. Muntlige kilder er til dels motstridende, og i områder prega av fornorsking er den samiske kunnskapen borte. Spesielt bygninger fra 1900-tallet er problematiske å definere som samiske, om familien har blitt fornorska. Jo nyere en bygning er, jo vanskeligere kan det være å definere den som samisk.

Et stort antall bygninger

Gjennom registreringsprosjektet har Sametinget nå fått oversikt over mange hundre automatisk freda bygninger. Sametingets forvaltningspraksis har hittil vært basert på forvaltning av et lite antall bygninger. Det store antallet kjente freda bygninger gjør at Sametinget må ta hensyn til en helt annen portefølje av bygninger, og ansvaret i forvaltningen blir større. Det positive er at Sametinget nå har et godt grunnlag for å kunne bevare et utvalg bygninger som representerer den samiske byggeskikken og historien.

Flerkulturelle bygninger

Forvaltning av samiske bygninger innebærer også forvaltning av flerkulturelle bygninger med samisk tilknytning. En bygning kan være både samisk og norsk, samisk og kvensk, en blanding mellom alle tre, eller en blanding av andre kulturer. Dette tar ikke bort det faktum at bygningen også er samisk, akkurat som en person kan være både samisk og norsk.

Der eier eller lokalsamfunn kan si seg enig i at en bygning er flerkulturell med samisk tilknytning, vil Sametinget definere bygningen som samisk og flerkulturell. Bygningen forvaltes da som automatisk freda. Der eier eller lokalsamfunn mener at det samiske ikke er tydelig nok til stede, vil ikke Sametinget definere en bygning som samisk. Kvenske kulturminner og yngre norske kulturminner kan etter kulturminneloven eventuelt fredes ved enkeltvedtak.

Den flerkulturelle samhandlinga er en viktig del av den samiske kulturen og historien. For fellesskapsbygninger der det har vært en tydelig samhandling i en flerkulturell og samisk lokalbefolkning, er det viktig å presisere den ikke-samiske tilknytningen, slik at ingen grupper mister eierskapet til bygningen. Her vil Sametinget samarbeide med andre instanser og vernemyndigheter og finne en løsning som alle kan enes om.

Ombygde boliger som er i bruk

Bolighus som har gjennomgått store endringer, har skilt seg ut som en egen gruppe bygninger i prosjektet. Disse er vurdert til å ha middels eller lav kulturminneverdi, og Sametinget ønsker ikke å legge for sterke begrensninger på bruk og endringer av disse. Kun deler fra før 1917 anses som freda. Endringer på bygningsdeler yngre enn 1917 anses ikke som vesentlige inngrep, og Sametinget vil som hovedregel gi tillatelse til endringer. Eiere av slike bygninger vil bli informert spesifikt om dette i brev.

4. Forvaltningen av automatisk freda samiske bygninger

4.1 Ansvar

Eiers ansvar og rettigheter

Svært få av eierne av de registrerte bygningene var klare over at de eide eller til og med bodde i en automatisk freda bygning. Derfor er Sametinget opptatt av at eiers interesser skal ivaretas. En god dialog med eier er viktig for å få et godt vern.

Manglende kjennskap til bygningenes fredningsstatus samt usikkerhet om eventuelle begrensninger i bruken av bygningene kan skape usikkerhet hos eierne. De som eier freda bygg har rett på veiledning for istandsetting, slik at kulturminneverdiene blir tatt vare på. Freda bygninger skal kunne brukes akkurat som før, og man skal også kunne ta i bruk igjen bygninger til nye formål.

Det er eiers ansvar å sette i stand og vedlikeholde bygninger de selv eier, og eiers vilje og evne er førende for om, og på hvilken måte, de freda bygningene ivaretas.

Sametingets ansvar for forvaltning av freda bygninger

Sametinget har som kulturminnemyndighet ansvaret for forvaltning av freda samiske bygninger. Det innebærer at Sametinget skal vurdere hvilke tiltak som krever dispensasjon og tilrå vilkår for dette. Dispensasjonsmyndigheten ligger hos Riksantikvaren.

Forvaltningen av bygningene skal være løsningsorientert, og retningslinjene for vern vil være forskjellig fra kategori til kategori, basert på behov og utfordringer i hver kategori. Behandlingen av en dispensasjonssøknad vil likevel innebære individuelle løsninger, og det skal legges vekt på at eksisterende bruk skal kunne videreføres, eller at det kan legges til rette for ny bruk. Sametinget har ansvar for å gi råd og veiledning til eierne, slik at bygningene blir tatt vare på, på en god og forsvarlig måte.

Tilskudd til freda bygninger

I tillegg til de lovpålagte oppgavene kan Sametinget gi tilskudd til helt eller delvis å dekke merkostnader knyttet til antikvarisk istandsetting. Eier må sende inn søknad om dette. For eventuell tildeling av tilskudd, vil høy kulturminneverdi være et viktig kriterium.

Der Sametinget innvilger tilskudd, skal dette bidra til å bedre tilstandsgraden, og det skal ikke forringe kulturminneverdiene. Tilstandsgrad og kulturminneverdi skal i hvert enkelt tilfelle vurderes konkret opp mot tiltakenes innvirkning på kulturminnet.

4.2 Forvaltningsprinsipper

Forvaltningsprinsippene gjelder kun bygninger som er identifiserte som samiske, og som er eldre enn den foreslåtte faste fredningsgrensen som er 1917.

Bygningene er sortert inn under kategoriene **bolighus, stabbur, fellesskapsbygninger, naust og sjøbuer, landbruksbygninger og gammer**. Bolighus og stabbur utgjør over to tredjedeler av den freda bygningsmassen. Alle de seks kategoriene av bygninger dokumenterer ulike sider av det samiske samfunnet. De fleste bygningene representerer hverdagskultur og -arkitektur.

Alle inngrep vurderes opp mot kulturminneverdien, tilstanden til bygningen, og om istandsettingen er forbundet med store utskiftninger eller kostnader. Sametinget vil legge vekt på at eksisterende bruk skal kunne videreføres, og at det skal kunne tilrettelegges for ny bruk.

Når istandsetting er forbundet med store utskiftninger kan Sametinget tilråde rivning av bygningen. Sametinget skal vurdere om noen av bygningsdelene skal dokumenteres. Kostnader ved dette dekkes av Sametinget. Når en slik bygning står i utmark og ikke regnes til fare for folk og fe, kan Sametinget tilråde at den kan stå urørt og fortsette sin prosess tilbake til jord. De vil da gå over til å bli arkeologiske kulturminner, og vil bevare sin kildeverdi. Dette vil i så fall være mest aktuelt for bygninger i utmark.

Tabell1: For alle bygninger med høy kulturminneverdi gjelder følgende forvaltningsprinsipper:

- **Eksteriør og fast inventar er freda**
Dette inkluderer hovedelementer som konstruksjon, fasader, planløsning og rominndeling, materialbruk, overflater og overflatebehandling. Fredningen inkluderer også bygningsdeler som vinduer, dører, gerikter, listverk, ildsteder og pipeløp. Fast inventar er freda som del av interiøret.
- **Dispensasjon kreves ved inngrep**
Med inngrep menes å rive, skade, bygge om eller flytte, skifte ut bygningselementer eller materialer, forandre overflater eller foreta andre endringer som går lenger enn vanlig vedlikehold.
- **Vanlig vedlikehold krever ikke dispensasjon**
Med vanlig vedlikehold menes å rutinemessig ta vare på og reparere elementene som er listet opp under første punkt. Ved tvil om et tiltak er vedlikehold eller krever dispensasjon, skal Sametinget kontaktes.
- **Antikvariske retningslinjer skal følges ved istandsetting og endring**
Med antikvariske retningslinjer menes at endringer gjøres i samsvar med opprinnelig og eksisterende teknikk, utførelse og materialbruk, og på en måte som ikke reduserer kulturhistoriske verdier.

Ved behandling av dispensasjonssøknader kan Rundskriv -27.09.2013 – *Enklere og raskere dispensasjonsbehandling av tiltak på byggverk, anlegg mv. fra nyere tid, områder og kulturmiljøer som er freda i medhold av kulturminneloven* være til veiledning. Dette fordi forvaltningen av de automatisk freda samiske bygningene har mye til felles med vedtaksfreda bygninger fra nyere tid.

Bolighus

Mange boliger viser prosesser i endring, og forteller om utviklingen i samfunnet. Ulike typer bolighus som representerer tidligere tider skal tas vare på og vise hvordan folk har bodd opp gjennom tidene.

Bygninger som fremdeles er i bruk som bolig skal kunne fortsette den endringsprosessen de er inne i, og Sametinget legger ikke strenge begrensninger for boliger som *er i bruk* og som *er vesentlig endra*.

Bolighus og fritidshus med *vesentlige endringer* kan for eksempel være:

- Større tilbygg og endringer i konstruksjon
- Omfattende modernisering til dagens standard
- At den opprinnelige bygningen ikke lenger er lesbar

Forvaltningsprinsipper for bolighus:

- **Bolighus med høy kulturminneverdi:**
 - Forvaltes etter prinsipper i tabell 1
 - Kjøkken og våtrom kan oppgraderes uten først å måtte søke om dispensasjon dersom endringen ikke medfører inngrep i bestående strukturer (for eksempel romstruktur og konstruksjoner)
 - Kan prioriteres for tilskudd til istandsetting og sikring
- **Bolighus og fritidshus med middels eller lav kulturminneverdi, som er *vesentlig endra*:**
 - Endringer på bygningsdeler og tilføyelser yngre enn 1917 anses ikke som vesentlige inngrep, og vil som hovedregel gis dispensasjon
 - Ved inngrep som berører bygningskonstruksjoner fra 1917 eller eldre, skal det sendes søknad om dispensasjon til Sametinget
 - Vil som hovedregel ikke prioriteres for tilskudd

Stabbur

Samiske stabbur skal kunne brukes som de gjør i dag, og de bidrar i mange tilfeller til tidsdybde i bebyggelsen, der andre hus på tunet kan være nyere. Mange representerer særegen byggeskikk, og har spor etter tradisjonell verktøybruk, gjenbruk av materialer og flytting. Det er viktig at tradisjonelle materialer og teknikker videreføres.

Mange stabbur har vært flytta en eller flere ganger. Det forekommer også at et freda stabbur tilhørende en familie står på en annen families tomt. Sametinget skal finne formålstjenlige løsninger som ivaretar eiendomsoppfatninger hos de som er direkte berørt og allmennheten generelt. Sametinget har allerede en innarbeida forvaltningspraksis for å anbefale dispensasjon til tradisjonell flytting av stabbur.

Forvaltningsprinsipper for stabbur:

- **Stabbur med høy kulturminneverdi:**
 - Forvaltes etter prinsipper i tabell 1
 - Flytting vil kreve søknad om dispensasjon, men anses ikke som et vesentlig inngrep og vil som hovedregel gis dispensasjon, når det foretas på tradisjonell måte
 - Kan prioriteres for tilskudd til istandsetting eller sikring
- **Stabbur med middels eller lav kulturminneverdi:**
 - Vil som hovedregel ikke prioriteres for tilskudd

Landbruksbygninger

De mange ulike landbruksbygningene viser mangfoldet i samiske næringsveier, bruk av landskap, utmark, innmark og tun. De viser også en stor bredde i byggeskikk og materialbruk.

Landbruksbygningene som er automatisk freda er nesten alle ute av ordinær bruk. Noen er i forskjellig grad benyttet som lager, men der bygningene er tilknyttet fraflyttede bruk er de fleste dårlig vedlikeholdt og til dels svært forfalte. Disse kan i noen tilfeller få stå i fred og gå over til å bli arkeologiske kulturminner.

Forvaltningsprinsipper for landbruksbygninger:

- **Landbruksbygninger med høy kulturminneverdi:**
 - Forvaltes etter prinsipper i tabell 1
 - Kan prioriteres for tilskudd til istandsetting eller sikring
- **Landbruksbygninger med middels eller lav kulturminneverdi:**
 - Vil som hovedregel ikke prioriteres for tilskudd

Sjøbruksbygninger

Fiske og sjøbruk er en viktig del av samisk næring og historie. Mange naust er fremdeles i bruk, og flere har gått ut av bruk relativt nylig. De viser stor variasjon i materialbruk og funksjonstilpasning, og har mange spor etter gjenbruk.

Det er få sjøretta bygninger igjen, og de står i et utsatt miljø. De som ikke er i bruk forfaller svært raskt. I restaureringsammenheng kan det være utfordrende å ta vare på gjenbruksmaterialer, som gamle båtboard. Naust og sjøbuer har vært en vanlig bygningstype i alle sjøsamiske områder, men finnes ikke lenger i like stor utbredelse som før.

Forvaltningsprinsipper for sjøbruksbygninger:

- **Sjøbruksbygninger med høy kulturminneverdi:**
 - Forvaltes etter prinsipper i tabell 1
 - Endringer som opprettholder bygningens karakter vil som hovedregel gis dispensasjon
 - Kan prioriteres for tilskudd til istandsetting eller sikring
- **Sjøbruksbygninger med middels eller lav kulturminneverdi:**
 - Vil som hovedregel ikke prioriteres for tilskudd

Fellesskapsbygninger

I forvaltningen av fellesskapsbygninger er det selve fellesskapsverdien som er viktigst. Endringer og tilpasninger er en viktig del av historien og skal tas vare på. Det skal legges til rette for videre bruk.

Fellesskapsbygningene kan også representerer også en flerkulturell samhandling, og dette skal synliggjøres.

Forvaltningsprinsipper for fellesskapsbygninger:

- **Fellesskapsbygninger med høy kulturminneverdi:**
 - Forvaltes etter prinsipper i tabell 1
 - Endringer som opprettholder bygningens karakter vil som hovedregel gis dispensasjon
 - Kan prioriteres for tilskudd til istandsetting eller sikring
- **Fellesskapsbygninger med middels eller lav kulturminneverdi, og som er *vesentlig endra*:**
 - Endringer på bygningsdeler og tilføyelser yngre enn 1917 anses ikke som vesentlige inngrep, og vil som hovedregel gis dispensasjon
 - Ved inngrep som berører bygningskonstruksjoner fra 1917 eller eldre, skal det sendes søknad om dispensasjon til Sametinget
 - Vil som hovedregel ikke prioriteres for tilskudd

Gammer

En gammes verdi ligger i kunnskapen om materialvalg, byggeteknikk, tradisjon, samt den immaterielle kulturen som er en del av gammen og forståelsen av den. En gamme har begrenset levetid, og istandsetting av gammer innebærer ofte at mange elementer må skiftes ut og rekonstrueres. Dokumentasjon og overføring av kunnskap er derfor viktigere i bevaring av gammer, enn det å ta vare på gamle materialer.

Det er Sametingets mål å sikre at kunnskapen omkring bygging og bruk av gammer videreføres til kommende generasjoner. Ved bevaring av gammer vil Sametinget derfor prioritere prosessuell autentisitet heller enn materiell autentisitet. Dette betyr at håndverksteknikker og tradisjonelle metoder og prosesser er viktigere å ta vare på enn at en skal beholde så mye som mulig av gamle bygningsdeler, slik en normalt ville gjort i restaurering av en bygning.

Forvaltningsprinsipper for gammer:

- Utskifting av materiale anses ikke som et vesentlig inngrep, og vil som hovedregel gis dispensasjon
- Kan prioriteres for tilskudd til istandsetting eller sikring

Kilder, grafikk og fotoliste

Kilder:

De forente nasjoner (2007): *FNs erklæring om urfolks rettigheter*. <http://www.fn.no/FN-informasjon/Avtaler/Urfolk/FNs-erklæring-for-urfolks-rettigheter> (lasta ned 28.03.2017)

Riksantikvaren (2013/2014): Rundskriv. *Enklere og raskere dispensasjonsbehandling av tiltak på byggverk, anlegg mv. fra nyere tid, områder og kulturmiljøer som er fredet i medhold av kulturminneloven*. <https://brage.bibsys.no/xmlui/handle/11250/175717> (lasta ned 28.03.2017)

Riksrevisjonen (2008-2009): Dokument nr. 3:9 *Riksrevisjonens undersøkning av korleis Miljøverndepartementet varetek det nasjonale ansvaret sitt for freda og verneverdige bygningar*.

Sámediggi Sametinget (2003). *Vern og forvaltning av samiske bygninger*. Hovedrapport august 2003. Alta: Fagtrykk Alta AS

St. meld. nr. 35 2012-2013) *Framtid med fotfeste: Kulturminnepolitikken*

Kart: Bjørn Berg, Sametinget

Kartgrunnlag: Statens kartverk

Øvrig grafikk: Mia De Coninck, Sametinget

Fotoliste:

Forsidefoto: Lars Børge Myklevold, Sametinget

Bilde 1: Elin Kristina Jåma, Sametinget

Bilde 2: Arild Losoa, Sametinget

Bilde 3: Elin Kristina Jåma, Sametinget

Bilde 4: Kristin Melkild Avset, Sametinget

Bilde 5: Kare R. Anti, Sametinget

Bilde 6: Geir Nilsen, Sametinget

Bilde 7: Kjærstin Berntzen, Sametinget

Bilde 8: Mia De Coninck, Sametinget

Bilde 9: Randi Sjølie, Sametinget

Bilde 10: Kristin Melkild Avset, Sametinget

Bilde 11: Elin Kristina Jåma, Sametinget

Bilde 12: Lars Børge Myklevold, Sametinget